

Skolan, familjerätten och barnen

Linnéa Bruno

SCHOOL, FAMILY LAW AND CHILDREN EXPOSED TO VIOLENCE. The intersection between family law proceedings and the school system is a neglected area of research. Based upon a qualitative interview study involving 22 informants, this article explores how staff at school and preschool understands their professional task, when in encounters with children in difficulties in the context of family law proceedings. Which are the implications of these understandings of professionalism, for children exposed to violence? Further, the article explores the relations between established perspectives in the school domain and discourses dominating the immediate domain of family law. The results suggest that two competing perspectives shape understandings of risks, solutions and violence in dissimilar ways. When arguing from the child's rights' perspective, the staff prioritizes children's safety and participation, while an upbringing perspective tends to understand violence mainly as a problem of order, with disquieting implications for vulnerable children.

Keywords: school, family law, education, the rights of the child, domestic violence.

När skola och förskola berörs av familjerättsliga processer och beslut griper olika professioners verksamheter in i varandra och olika sätt att tänka från skilda delar av välfärdssystemet möts. Forskning om vad det innebär för skola och förskola att beröras av familjerättsliga processer och beslut är nästintill obefintlig.¹ Barns utsatthet och inslagen av våld i samband med familjerättsliga processer har under senare år kommit att uppmärksammas och lett till vissa förändringar i lag och praktik. (Socialstyrelsen 2006; Eriksson & Näsman 2009). Enligt uppskattningar lever vart tionde barn i Sverige med att deras mamma misshandlas av pappa (Annerbäck et al 2010). Inte sällan börjar eller eskalerar misshandeln i samband med skilsmässa (Ekbrand 2006).

Linnéa Bruno är forskningsassistent vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet, Box 624, 751 26 Uppsala. E-post: linnea.bruno@soc.uu.se

Syftet med denna artikel är att bidra till kunskaper om *vad som utmärker skolan i mötet med barn som far illa i samband med familjerättsliga processer då det finns tecken på våld i familjen*.² Hur konstrueras risker och lösningar i skolans möte med barn som är föremål för familjerättsliga processer? Hur ser relationerna ut mellan etablerade perspektiv på skolans uppdrag och de tankemönster som dominerar inom det familjerättsliga arbetet?

Forskning om skolans stöd till utsatta barn

Forskningen om barns upplevelser av våld i hemmet har ökat i omfattning det senaste decenniet, men ännu inte nått samma omfattning som området våld i nära relationer (Mullender et al 2002; Eriksson 2006; 2007; Eriksson et al 2008). Få av de studier som behandlar barns upplevelser av våld fokuserar särskilt på skolan. Huvudtema i dessa är den låga benägenheten att anmäla misstanke om att barn far illa på grund av våld i hemmet eller omsorgsbrist (Dufva 2001; Sundell och Flodin 1997)³. Vissa barn som far illa hemma kan i skolan bli ytterligare utsatta. För andra kan skolan vara en frizon, kanske en plats där de kan tala om problemen hemma och få stöd. Psykologisk forskning har betonat att skolan och särskilt förskolan kan ha avgörande positiv betydelse för utsatta barns utveckling (Sundelin Wahlsten 1997). Forskning tyder dock på att pedagoger upplever sig otillräckliga och i behov av instruktioner för hur de ska kunna stötta barnen, och hantera plikten att anmäla misstankar om att barn far illa till socialtjänsten.⁴ En finsk-brittisk studie behandlar skolpersonals beredskap att stötta barn som misshandlas eller upplever våld i hemmet. Resultaten, baserade på enkätsvar från 450 lärare, skolsköterskor, socialsekreterare och psykologer, visade att problemet med våld i hemmet var känt och synligt i skolan men att personalen behövde mer kunskap om det (Dufva 2001).⁵ Ingen av dessa studier fokuserar dock *familjerättsliga* processer och beslut i ett skolperspektiv. Elevvården borde kunna vara en central resurs i sammanhanget.

Åsa Backlunds (2007) avhandling i socialt arbete visar att tillgången till resurser för elevvården varierar⁶. Backlund efterlyser diskussion om vad som ska ingå i lärarnas elevvårdsansvar och vad de behöver för att leva upp till detta ansvar. Hon tolkar relationerna mellan elevvårdens aktörer som präglade av *domänkonflikter*. Lärarnas sociala ansvar har ökat utan att detta förankrats hos dem, understryker Backlund. Elevers svårigheter beskrivs i huvudsak som problem hos dem själva, menar författaren vidare. Backlund jämför sina resultat med *Elevvård – till vems bästa?* (Lundén & Näsman

1980), en avhandling i sociologi där elevvården framstår som i första hand en service för lärarna, och menar att elevvården fortfarande knappt 30 år senare uppvisar stora brister i att erbjuda adekvat stöd och komma eleverna till gagn.

Skolan som domän av praktik

Skolan som institution är en del av välfärdssystemet, eller en *domän av praktik*. Domänteori har använts för att förklara välfärdproducerande organisationers särart. Dessa består enligt teorin av skilda domäner där oförenliga organisationsprinciper, problemdefinitioner och framgångskriterier gäller. *Förhandlingar mellan dessa blir nödvändig* (Kuozes & Mico 1979). ”En domän definieras alltså av (och kan på så sätt avgränsas genom) den eller de diskurser den domineras av”, menar Maria Eriksson och Gunilla Dahlkild Öhman (2008:154). I aktuell europeisk forskning om mäns våld mot kvinnor och om barn som upplever detta våld har domänteori använts som analytiskt redskap. Man har funnit att domäner som Våld i nära relationer, Barnskydd, Råd, stöd & behandling, Vårdnad & umgänge samt Invandring präglas av olika problemdefinitioner, historia, politik och praktik, det vill säga olika diskurser⁷ dominerar i respektive domän (Eriksson 2007 mfl). Ett konkret exempel på vad dessa motstridigheter kan innebära är när familjerättssekreterare ser som det största problemet att våldsutsatta barn inte får träffa sin pappa, samtidigt som handläggare av barnavårdsärenden kan understryka att barnen måste skyddas från samma pappa (Eriksson 2003:147ff). Samtidigt kan flera diskurser utsätta den dominerande för konkurrens i en domän när det gäller synen på ett visst problem. Forskning om hur de olika domänerna hanterar barn som upplever våld pågår och finns tillgänglig i varierad omfattning. En domän som i begränsad omfattning uppmärksammas i detta sammanhang är skolan inklusive förskolan, vilket motiverat vår studie.

Mina teoretiska utgångspunkter hör hemma inom en maktkritisk tradition, vilket innebär att uppmärksamhet riktas mot hur ojämlika maktrelationer reproduceras, samt ett ställningstagande för en förändring av dessa relationer (Alvesson & Deetz 2000; van Dijk 1993 mfl). Jag har också ett intersektionellt perspektiv, vilket innebär att ingen maktordning ses som den givet viktigaste, utan det eftersträvas en öppenhet inför hur olika maktordningar kan ha betydelse i en viss kontext. Vad som i ett sammanhang kan ge makt kan verka neutralt eller reducera makt i ett annat (jfr de los Reyes 2007). Förförståelsen av familjerättsliga tvister med våldsinslag ringar dock in intersektioner av kön, ålder och släktskap som de preliminärt mest relevanta (Eriksson 2003).

Skolans uppdrag

Omsorg, fostran och lärande bildar enligt de läroplaner som var aktuella vid tiden för intervjuundersökningen en helhet i förskolans och skolans uppdrag. Av grundskolans 21 konkreta mål kan drygt hälften sägas handla mer om fostran än om tillägnande av kunskap, även om det ska medges att skiljelinjen mellan utbildning och fostran sällan om ens någonsin kan bli exakt (Lpo 94/2009:7–10). Redan i läroplanen för förskolan föreskrivs att det enskilda barnet ska stöttas i att utveckla förmåga och vilja att *utöva inflytande*, ska få sina åsikter respekterade samt att arbetslaget ansvarar för att varje barn får sina behov tillgodosedda och får uppleva sitt eget värde. (Lpfö98). En spänning finns mellan dessa riktlinjer å ena sidan, inklusive liknande formuleringar om elevens rättigheter i skolans läroplan, och å andra sidan de avsnitt där det mer disciplinerande-fostrande uppdraget kommer till uttryck.

Begreppet *den dolda läroplanen* introducerades i Sverige under tidigt 1980-tal, med inspiration från västtyska, amerikanska och danska skolforskare. Det syftar på de krav som skolsituationen ställer på elever *och lärare* att acceptera de institutionella villkoren och vad de därmed också lär sig. Att vara underordnad och utbytbar och var man har sin plats i klassamhället, är centrala lärdomar i skolan, enligt Broady (1981/2007), som vidare menar att varje pedagogisk praktik har sin dolda läroplan samt att dess krav inte alltid är av ondo⁸. Den dolda läroplanen, skriver Broady, har inte alltid varit dold, utan blev det först med progressivismens genomslag – ett genomslag som huvudsakligen skedde i retoriken om skolan och mindre i praktiken. I en ny inledning till den klassiska artikeln framhåller Broady att det blir allt mindre rättvisande att tala om *en* dold läroplan. Han menar att när skolsystemet klyvs och segregeringen ökar åtskiljs de dolda läroplanerna alltmer, och ett marknadsekoniskt tänkande har blivit förhärskande (Broady 2007:9)⁹.

Socialantropologen Åsa Bartholdsson (2008) använder begreppet *seendets diskurs*, för att beskriva skolans uppdrag. Hon hävdar att lärare konstruerar föräldrar som vuxna som inte vågar vara vuxna och barnen som i behov av att *bli sedda* – ett uppdrag som det faller på pedagogerna att anta, för att kompensera för föräldrarnas tänkta brister. Seendet är problemorienterat, menar Bartholdsson, med fokus på individuella avvikelser. Bartholdsson är kritisk till vad hon ser som konsekvenser av denna diskurs, nämligen disciplineringen *och* ett integritetskränkande spekulerande om missförhållanden. Jag vill dock understryka att ett sådant seende *kan erbjuda en möjlighet* för de barn som upplever våld eller omsorgsbrist, att få sina behov och rättigheter tillgodosedda. Mot bakgrund av den forskning som hävdar

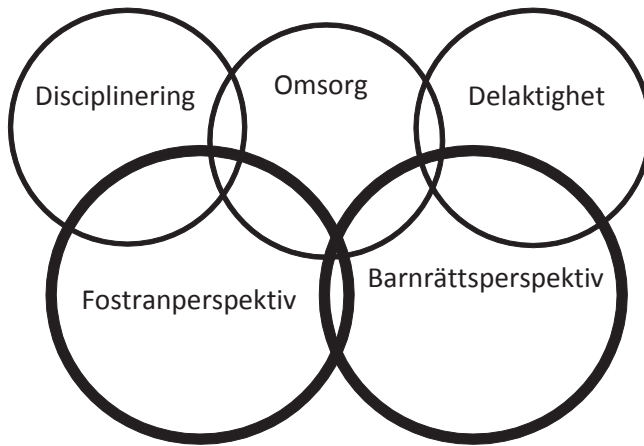
att lärare endast i omkring hälften av de fall där de känner oro för ett barn verkligen anmäler det till socialtjänsten verkar det orimligt att betona risken att barn är ”för sedda” i skolan. Jag finner inga belägg för att skolan skulle ta sitt sociala ansvar på för stort allvar¹⁰. På så sätt tar min analys en utgångspunkt i kritik mot Bartholdsson.

Fostranperspektiv

Skolans framåtsyftande perspektiv på att barnen ska tillägna sig vissa oomtvistliga värden, normer och beteenden, benämner jag *fostranperspektivet*. Denna fostran handlar i viss mån även om en fostran av föräldrar. Perspektivet kan innebära en syn på barn som kollektiv och objekt för kunskapsöverföring och fostran till av vuxna utvalda kunskaper, normer och beteenden. Såväl ”svaga” som ”överpresterande” elever kan konstrueras som avvikande och problematiska (jfr Persson 2003). Maktrelationer, särskilt relaterade till ålder, naturaliseras. Här inryms disciplinering, men även omsorg, som i hänvisandet till vissa rutiner och regler av övertygelse om att det är ”för barnens bästa”. Perspektivet är inte ”i sig av ondo”, men en relevant fråga i sammanhanget är vilka konsekvenser ett ensidigt användande av detta perspektiv får, för barn som upplever våld i sin familj.

Barnrättsperspektiv

Medan fostranperspektivet kan sägas inrikta sig på individens *skyldigheter* som social varelse, argumenterar barnrättsperspektivet utifrån barns *rättigheter*. Perspektiven behöver inte vara ömsesidigt uteslutande varandra, men det är analytiskt fruktbart att göra en distinktion mellan ett synliggörande i disciplineringssyfte å ena sidan och synliggörande i syfte att bekräfta barnet och främja rättigheter å andra sidan. Barnrättsperspektivet inrymmer omsorgsperspektiv och delaktighetsperspektiv. Ofta kan i praktiken i huvudsak det ena av dessa åberopas, men min utgångspunkt innebär att dessa båda perspektiv på barns rättigheter kan förenas (Näsman 1995; 2004; Eriksson & Näsman 2008). Att av barnen skapa framtida goda, samhällsnyttiga medborgare är en ickefråga utifrån detta perspektiv. Barn har rätt att slippa våld, inte i första hand för att de riskerar att utveckla någon viss samhällsbelastande problematik senare, utan för att de helt enkelt har rätt till det. För att ha möjlighet att utöva sin rätt till delaktighet behöver barn information (t ex just om sina rättigheter) och kunskap. FN:s konvention om barns rättigheter intar som text en särställning inom barnrättsperspektivet. Enligt artikel 28 i denna konvention har alla barn *rätt* till utbildning (UNICEF 1989).

Figur 1. Två perspektiv på skolans och förskolans uppdrag. Figuren visar relationer – vad som kan relateras till och överlappas av vad – men ska inte läsas som en beskrivning av kvantiteter.

Rättigheter, skyldigheter och risker – för vem?

Varken Broady, Dahlgren, Liedman eller Bartholdsson talar explicit om skolans uppdrag i termer av den spänning mellan rättigheter och skyldigheter, så som jag läser ut av skolplanerna. En preliminär utgångspunkt för analysen är att de dolda läroplanerna och skolplikten främst fostrar barn i *skyldigheter*, medan de officiella läroplanerna och Barnkonventionen skriver fram skolan i huvudsak som en *rättighet*, där barn genom tillägnet av kunskaper ges möjlighet att utöva sin rätt till delaktighet i samhället. Barns rätt inom utbildningsområdet kan dock, liksom inom familjerätten, komma i konflikt med föräldrars rätt.¹¹ Fostranperspektivet och barnrättsperspektivets relationer till de diskurser som dominerar närliggande domäner, som *Barnskydd* och *Råd stöd & behandling*, faller utanför denna artikels ramar att analysera.¹² Diskurserna konkurrerar om att definiera frågor som våldsutsatta barn, och hur ”risk” ska definieras blir därmed en avgörande tvistefråga (Eriksson & Dahlkild Öhman 2008, s 139–157). Perspektivens relation till det som inom etablerad forskning om barn som upplever våld kallas *Familjerättsdiskursen* berörs däremot i artikelns slutdiskussion. Denna diskurs dominerar domänen Vårdnad, boende och umgänge och har i forskning beskrivits som att den förstår våld som något marginellt, att inte fästa så mycket vikt vid. Desto större vikt fästs vid ”risken” för barn att förlora kontakt med någon av sina föräldrar. (Eriksson 2003; Höjer & Röback 2007; Eriksson & Dahlkild

Öhman 2008). Vidare har barns svaga position och svårigheter att få sin rätt till delaktighet erkänd inom denna diskurs analyserats (Sundhall 2008, Eriksson & Näsman 2009). Mot bakgrund av detta struktureras framställningen av resultaten i artikeln efter olika innehåll som tillskrivs risk i materialet.

Metod

Analysen i artikeln bygger på tolv kvalitativa intervjuer, varav tre är gruppintervjuer och en parintervju. Sammanlagt intervjuades tjugotvå personer. Urvalet av informanter är en kombination av strategiskt och självrekryterat urval. Följande kategorier av personal har intervjuats: rektorer/chefer för kommunal samt för fristående grundskola, chefer/föreståndare för fristående samt för kommunal förskola, lärare från kommunal samt från fristående grundskola, pedagoger från fristående samt från kommunal förskola, samt elevhälsopersonal från grundskola. Spridning av skolor och förskolor avseende socioekonomiskt område har eftersträvat och intervjuerna har genomförts i två län. Intervjuerna är halvstrukturerade, utifrån på förhand bestämda teman. Efter inledande frågor om verksamheten rör en första del erfarenheter av att beröras av familjerättsliga processer som att lämna information, vittna i domstol och upplevelser i samband med detta. Den andra delen rör medlingssituationer och möten med hotfulla eller aggressiva föräldrar. Intervjun tar även upp konsekvenser av rättens beslut, informantens tankar kring barns situation och behov av skydd och stöd samt elevvård. Transkriberade intervjuer har skickats till informanterna för att godkännas innan analys.

Analysprocessen

Inför analysen har jag börjat med att söka formulera hur skolans uppdrag i generella termer beskrivs. Ett mindre antal vetenskapliga texter, samt styrdokument, har valts ut. Jag har inte haft möjlighet att här göra en mer omfattande läsning eller noggrannare diskursanalys av dessa texter. Därför väljer jag att tala om *perspektiv* snarare än *diskurser* i materialet. Analysen görs på två nivåer – en tolkande ansats inriktad på konstruktioner av i huvudsak positioner och *risker* samt en nivå där genomslag för olika perspektiv fokuseras. Av Jeanette Sundhall (2008) lånas kategorierna *kompetenta subjekt*, *inkompetenta subjekt*, *objekt med röst* och *objekt utan röst*. Sundhall använder dessa i textanalys av hur barn framställs i familjerättsliga utredningstexter som ligger till grund för tingsrättens beslut om verkställighet av umgänge. Jag använder

dessa kategorier för att analysera hur barn konstrueras i intervjumaterialet, men även i viss mån för att tolka de vuxnas positioner¹³.

När barns vilja lyfts fram, och detta utan att den konstrueras som manipulerad av andra vuxna eller oviktig i sammanhanget, kan det tolkas som att barnet ges en position som kompetent subjekt. Endast när denna position kan utläsas i materialet, kodas det beskrivna som konstruerat utifrån ett barnrättsperspektiv med betoning på delaktighet. När barns behov av omsorg och/eller skydd lyfts fram, kodas det också som utifrån barnrättsperspektiv men med betoning på omsorg. Konstrueras de vuxnas vilja och ageranden som det viktiga i sammanhang som direkt rör barn, men där barn antingen inte nämns, avfärdas eller ges biroller, kodas det som att barn ges positioner som inkompetenta subjekt eller objekt och att intervjuutsagorna uttrycks utifrån ett fostranperspektiv. Uttrycks omsorg men omsorgen främst rör barnets utveckling eller framtida situation, kodas det också som ett användande av ett fostranperspektiv. Det tredje steget i analysen är kategorisering av citat utifrån hur de konstruerar risker och i vissa fall lösningar. Nedan presenteras intervjustudiens resultat.

Risken att dras in i föräldrarnas konflikt – våld som ordningsproblem

Delar av materialet beskriver det huvudsakliga problemet när personalen konfronteras med hot och våld, som att föräldrarna stör. Mammor som berättar om våldsupplevelser riskerar att dra in personal i något som de anser sig inte behöva befatta sig med och konstrueras därmed som problematiska. Nedan följer först ett citat från en intervju med en föreståndare för en privat förskola. Det kan noteras att informanten plötsligt verkar glömma bort att föräldrarna i det aktuella fallet inte hade delad vårdnad;

Intervjuare (I): Men har ni varit med om att en förälder som inte har umgängesrätt har sökt upp barnet på förskolan?

Föreståndare (F): Det har vi varit med om en gång. Då ringde vi efter mamman. Så kom hon hit. Så sa vi till pappan att ”vi ska gå och titta om vi hittar ditt barn”(skratt). ”Du får vänta här lite”. Så gick en förskolelärare med barnet till en annan del av huset...medan vi pratade med pappan. Så kom mamman och de fick gå ut på parkeringen och lösa sina tvister själva.

I: Och barnet under den här tiden..?

F: Det tog ju mamman med sig. För vi är ju inga tvistlösare.

I: ...var alltså med då? Och pappan...?

F: Ja, barnet var med mamman.

I: Så allihop var...?

F: De var på parkeringen. Mamman hade sin arbetsgivare med sig. För vi kan fortfarande inte ta parti...eller...och... har man delad vårdnad och pappan vill hämta sitt barn, så måste han ju få det, annars bryter vi mot lagen. Fast mamman...

Föreståndaren berättar, skrattande som road av sin egen listighet, hur personalen låtsas att de ska hämta pappans barn, men istället ringer efter barnets mamma, som infinner sig och tar med sig barnet, som enligt tingsrätts dom har rätt till skydd från sin pappa, ut på parkeringen med pappan. Att neka honom tillträde till förskolan definieras av föreståndaren som att ta parti. Att mamman har sin arbetsgivare med sig tyder på ett upplevt hot. Förhållningssättet till föräldrarna kan vidare tolkas som fostrande. Istället för att säga som det är till pappan, förs han bakom ljuset. Pappan görs på så sätt till inkompetent subjekt. Som bråkande barn körs föräldrarna ut för att "lösa sina tvister själva". Hur mamman konstrueras är mer motsägelsefullt. Å ena sidan som ett viljelöst objekt, å andra sidan kompetent nog att ansvara för lösningen av problemet. Barnet är i citatet objektifierat och man överväger inte skyddsbehov. Ett ensidigt användande av fostranperspektiv innebär i denna situation små möjligheter för barnet att synliggöras som individ, och därmed en avsevärd risk att barnet får sina rättigheter kränkta. I en gruppintervju på en förskola om att värja sig mot att dras in i föräldrarnas konflikt;

Den gången fick vi ju ta in mamman och sätta oss allihop ned och säga att vi medlar inte. Där var vi jättetydliga och sa det till henne att, dels att vi inte ska bli indragna, och dels att vi tyckte att det kändes jobbigt. Mamman blev väldigt ställd och...ja, väldigt ledsen. Sen ringde hon till sin... ja, en socialtant då, så pratade chefen och de, de tre då. Men efter det blev det mycket mycket bättre för oss i personalen i alla fall. (- - -) Så det var en stressig situation väldigt länge där. Plus att hon var väldigt rädd för honom. Och han helt plötsligt kunde komma in då och då. Och som på Lucia, då satt han i ena ändan av rummet och hon med barnet i andra änden, och man tänkte att "tänk om det smäller här och nu".

Det tycks i första hand eller uteslutande vara den våldsutsatta mamman som ska talas tillrätta och inse att personalen måste stå neutrala.

Hon är ensam mot en hel personalgrupp som har pratat ihop sig och kommit fram till att de har fått nog av att höra talas om hennes problem med att bli utsatt för våld och hot. Sättet att kommunicera kan tolkas som fostrande, som ren uppläxning av henne. Vad som enligt intervjupersonen måste få ett slut här är alltså inte situationen med ständig rädsla för hot och våld – mammans uttryckliga rädsla men även personalens; ”tänk om det smäller här och nu”. Överordnat mål blir istället att *slippa höra* om hot och våld, och att demonstrera professionalitet, definierad som opartiskhet. Nedan uttrycks, i en intervju med en förskoleföreståndare, en liknande syn på risk och professionalism i sammanhanget;

Om jag inte vet vad min uppgift är på förskola, skola, egentligen. Om jag inte satt mig in i den uppgiften, om barns behov och barns rättigheter...vad jag står i det, på vems sida jag står i det. Att jag inte får ta parti till exempel. Om jag tar parti för mamma...då blir det ju svårt. Man ska ju handskas med pappan likadant. Även om det är han som är problemet. Eller mamman kan vara problemet. De ska ju ändå ha, mötas med samma... professionalitet.

Neutralitet konstrueras i ovanstående citat som liktydigt med professionalism och att se till barns rättigheter, oavsett vad som hänt.

Risker för barnen att få sina rättigheter kränkta

Lärare och pedagoger inom förskolan och skolan uttryckte upprördhet över att man generellt ser för mycket till de vuxnas problem och rättigheter i samhället. Ett visst problematiserande av den övergripande maktordningen relaterad till ålder märks i materialet. I en gruppintervju på en kommunal förskola lyfts att socialtjänsten borde följa upp konsekvenserna av att barnen bor hos båda föräldrarna, när det varit tvist om boendet. En pedagog understryker att små barn ”*väldigt tydligt*” kan uttrycka vad de vill, och får medhåll av de andra. Barnets egen vilja konstrueras som något som det ingår i det professionella uppdraget att både se och ta hänsyn till. Ur samma intervju;

E: Om man tänker på barnkonventionen och att barn ska få vara trygga, jag tycker det är så dubbla budskap.

B: Det här boendet en vecka här och en vecka där. Jag undrar hur många av oss vuxna som skulle orka med det, år efter år efter år. För det är ju inte en månad vi pratar om. En del har det så i många år. Jag skulle inte palla med det.

E: Och så kan det vara jättebra på ena stället och på det andra, ja...

B: Kaos!

E: Kanske man måste hjälpa pappa upp ur sängen på morgonen. Han kanske är full hela tiden. Eller man måste hjälpa mamma för hon klarar inte laga mat... Ja, man vet ju inte.

C: Men är det så att det är så stelbent också, att samhället drar det till sin yttersta spets? Man hör inte talas om så mycket alternativa lösningar, hur man kan göra. Jag kan ju förstå att, när man är mitt uppe i en skilsmässa och det är så mycket liksom, känslor och... Ja, men någonstans försvinner ju barnet i allt det här, i min rätt att ha. I de vuxnas rättvisa.

B: Precis.

C: Det kanske kan vara svårt att själv just då se hur man skulle kunna göra. Men det borde ju de (familjerätten) kunna göra, tycker man.

Temat barnens utsatthet och vad andra professionella borde göra engagerar flera av förskolepedagogerna i ovanstående intervju. De själva intar positionen av att vara de som *ser* barnen, ”ser att barnet blir stressat”, uppmärksammar barnkonventionen och oroar sig för att barnet försvinner ”i de vuxnas rättvisa”. De intar i exemplen ovan positioner präglade av handfallenhet inför barnens lidanden, med små möjlighet att påverka situationen till det bättre. Genom att visa att de *sett* exempel på och känner till vilka ogynnsamma villkor barn kan leva under – ”han kanske är full hela tiden”, ”hon klarar inte att laga mat” – konstruerar de sig själva som professionella utifrån barnrättsperspektiv. Situationen när föräldrar och/eller tingsrätt beslutat att ett barn ska gå på två förskolor samtidigt och detta upplevs fungera dåligt för barnet, är dock ett exempel på hur personal kan välja att *inte bara se*, utan även agera som barnens talespersoner, för att förmå föräldrarna att ändra sina beslut. I en berättelse om en fyraårig pojke som mot sin vilja tvingats gå i två förskolor samtidigt, är barnets vilja, lidande och rättigheter i fokus. Genom att viljan understryks och det berättas om att personalen väljer att ta strid mot föräldrarna för pojkens rättigheter, konstrueras han i intervjun som ett kompetent subjekt. I en längre diskussion senare i intervjun förhandlas det om gränserna för det professionella uppdraget angående omsorgen om ett annat barn i verksamheten. Nedan citeras avslutningen:

C:.. jag frågar (mamman) ”jaha, men hur är det nu med de här domstolsbesluten?” och hon säger att det fortfarande är så att han inte får träffa, men att det är bäst att det blir så i alla fall. ”Det blir så jobbigt annars”, säger hon.

A: Å...

C: Så vi vet liksom inte vad som ligger bakom.

A: Han kanske hotar henne?

B: Jag tänker att om han kommer hit och vill träffa så måste vi ta vårt ansvar och säga nej. Om mamman tillåter att de träffas någon annanstans kanske vi inte kan... Någonstans måste ju vårt ansvar ta slut också.

C: Men det är ju det som är så svårt också, att vissa dagar är det okej och vissa är det inte okej.

B: Det är det jag menar. Socialtjänsten måste kopplas in också, för vi kan ju inte leka socialtjänst, och kuratorer. Det måste ju vara skillnad på att ha ensam vårdnad bara, eller om det också är ingen umgängesrätt. Förstår ni hur jag menar? Alltså om jag har ensam vårdnad så bestämmer jag när de kan träffas. Men finns det domstolsbeslut på att det inte är någon umgängesrätt så spelar det ingen roll vad jag tycker. Så vi skulle egentligen bara säga till honom att han inte får komma hit.

[Flera instämmer.]

D: Vi får släppa det helt enkelt, det är mammans ansvar?

A: Ja, så får mamman göra den bedömningen om hon vill bryta mot det beslutet på egen hand, men utan att blanda in förskolan i det. Vi vet ju inte vad han har gjort mot barnet, vi måste ju se till barnets rätt här.

B: Precis.

[Flera instämmer.]

B: I den här situationen hade det ju varit så skönt om vi hade haft någon här med all den här kunskapen, som hade kunnat säga att ”så här kan ni inte göra, så här ska ni göra”. Och som kan ta sådana här föräldrar. Nu har vi ju dig A, men du får ju ta så mycket.

Jag tänker att ni kanske kan ringa socialtjänsten och berätta, så kan de höra med mamman hur hon har det och se ifall hon behöver något stöd i det här.

A: Ja, så blir det på deras bord. Och vi tar hand om barnet här och ser till att hon kan vara trygg här.

Informanterna beskriver hur pappan trotsar tingsrättens dom och söker upp barnet – med obehagliga konsekvenser för alla andra inblandade. Personalen har lagen på sin sida om de skulle vilja agera för att ge barnet det skydd från kontakt som det enligt tingsrättens dom har rätt till, men det tar en god stund av förhandlingar innan gruppen når konsensus om vad som ligger inom deras professionella uppdrag och bestämmer sig för att agera enligt detta uppdrag. Medan D och flera andra mer eller mindre positionerar sig som osäkra och drabbade av något som de saknar befogenheter att kontrollera, står A fast vid att de har att göra med en våldsam, potentiellt farlig och manipulativ pappa som eventuellt använder hot mot mamman för att få sin vilja igenom. Enligt A är det därför uteslutet att lägga över ansvaret på mamman. För A är barnets rätt till skydd överordnat andra hänsyn. I andra delar av intervjun framkommer att A har erfarenhet av arbete med våldsutsatta barn inom behandling. Kanske kunskaper från domänerna Våld i nära relationer, Barnskydd och Råd, stöd & behandling här breddar tolkningsrepertoaren och främjar en förståelse av hot om fysiskt våld som psykiskt våld. Ett barnrättsperspektiv med tonvikt på omsorg vinner till slut.

Risker för barnens utveckling

Ett annat exempel på hur personal intar en position som den som ser och hävdar barnets rättigheter gentemot andra professionella och föräldrar, är från en intervju med en skolpsykolog som berättar om hur hon agerar för att familjerätten ska prata med barnen vars föräldrar är i tvist. Enligt skolpsykologen hade man ”pratad över huvudet” på barnet, vilket hon här definierar som problematiskt – inte uttryckligen i termer av kränkning av barnets rättigheter, utan därför att det innebär en *risk för barnets utveckling* att inte involveras i processen och bli lyssnad på. Ett utvecklingspsykologiskt perspektiv på barn kan alltså innebära att rättigheter hävdas, men det behöver självfallet inte alltid göra det. Informanten erinrar sig tre tillfällen då elever först inte blivit hörda i den familjerättsliga utredningen, men i ett fall fått komma till tals genom eget agerande och i de två andra genom att hon själv agerat för barnens delaktighet. Jag tolkar det som att barnen här konstrueras

som kompetenta subjekt. I en intervju med en lärare, berättar hon hur hon förhandlat med mamman till en elev som har skyddad identitet, om att eleven åtminstone ska få ha sitt förnamn över kroken till sina kläder:

När man går sin utbildning och ska bli lärare, och speciellt jag som är förskolelärare då, om små barn och att enligt barnkonventionen har alla rätt till en egen identitet och alltså ett eget namn. Man är någon, man ska inte vara ingen... Man ska betyda något. Och man ska jobba med deras personlighetsutveckling och så där, självkänsla och allt det där, så att de blir trygga personer... Och så ska de inte få finnas!

Barnrättsperspektiv och fostranperspektiv används här samtidigt. Läraren argumenterar utifrån sin tolkning av sitt professionella uppdrag att bekräfta varje barn, för att det ska gälla även barn med skyddad identitet, med målet att de *ska bli trygga personer*. Riktlinjer för hur skolan ska medverka till att dessa barn förblir skyddade konstrueras i intervjun som förhandlingsbara. Ansvar för kompromissandet om barnets säkerhet läggs på mamman, genom att personalen frågar henne om godkännandet.

Risken att den kollektiva tryggheten raseras

Den dominerande bilden i forskning om relationen mellan skola/förskola och socialtjänst är att denna relation präglas av ömsesidig mistro och brist på fungerande kommunikation och samarbeten. I flera intervjuer ges dock en annan bild. En rektor för en större kommunal skola i ett socialt belastat område ger en särskilt ljus bild av relationen mellan de båda organisationerna. Skolan har tät kontakt med handläggarna inom sociala barnavården och den intervjuade rektorn uppger sig uppleva det som oerhört stimulerande att leda en verksamhet som hon menar fungerar som ett andningshål för många barn som har svåra hemförhållanden. Det händer dock att saker sker på skolan som hon saknar befogenheter att råda över och som försvårar uppdraget att skapa trygghet;

Rektor (R): Men jag har ju också varit med om att barn ska tvångshämtas. Att de då ska till den ena föräldern, som de inte vill träffa själva... Inte vill lämna mamman. Det var pappan som fått ensam vårdnad den gången, så socialtjänsten var här och hämtade två barn. Så det var lite dramatiskt. Det är jobbigt när det sker, för att... andra barn blir ju också upprörda... (suck) när de ser vad som händer. **(I: Mm).** Så det... Där får man ju vara väldigt smidig när ska ske. Jag kan tycka att det skulle kunna ske någon annanstans än på skolan. Faktiskt.

Intervjuare (I): Det blir att ni måste ta hand om det på något sätt då? Försöka...

R: Ja.

I: Förklara för de andra barnen...?

R: Mm. Ja.

I: Vad säger ni då till dem?

R: Det är väl lite olika. Det beror ju på vilken lärare, hur man väljer att lägga upp det, åldern på barnen. Barn förstår nog någonsans, fastän det kan se dramatiskt ut när någon kommer och ska hämta så där och barnen inte vill. De flesta förstår nog.

Vad är det barnen ska förstå här, fastän det "kan se dramatiskt ut"? Rektorn berättar om barnens vilja och konstruerar dem därmed som kompetenta subjekt. Emellertid görs ingen värdering av att de tvingades bo hos någon som de inte ens ville träffa, bara att det var olyckligt att tvångshämtningen ägde rum på skolan, som då fick det ovälkomna uppdraget att förklara för de andra barnen, att det nog inte var så illa som det såg ut (?) Det sägs ingenting om att de vuxna kan behöva förstå någonting, utan de bestämmer vad som ska förstås, vilket kan tolkas som uttryck för fostranperspektiv. Att barnens vilja lyfts fram, liksom beskrivningen av de andra barnen som "ju också upprörda", kan dock tolkas som att tvångshämtningen definieras som en kränkning av barnens rättigheter, som skolan saknar befogenhet att ingripa mot. En förskolechef berättar att den "lugnaste lösningen" ibland kan vara att "en aggressiv person får sin vilja fram", och att man kan behöva lämna ut ett barn till en sådan person, som svar på min fråga om hur personalen agerar om en hotfull person dyker upp på förskolan. Min tolkning är att våld då konstrueras som ordningsproblem som drabbar kollektivet, men som är löst så snart ett individuellt utsatt barn försvinner ur synhåll.

Slutsatser och avslutande diskussion

När skola och förskola berörs av familjerättsliga processer och beslut gör personalen problembeskrivningar av varierande slag. Tendensen i materialet är att det upplevs som att skolan invaderas av problem utifrån, och att risken att den kollektiva tryggheten och ordningen raseras blir den mest överhängande. *Familjerättsdiskursen* har ett visst genomslag i utsagor där barns underordnade eller marginaliserade position naturaliseras, men ifrågasätts också, med hänvisning till barnets

bästa. Två olika perspektiv inom skolans domän förhåller sig till hot och våld på skilda sätt med olika konsekvenser för barn som far illa i samband med familjerättsliga processer. Personal argumenterar för barns rättigheter såväl utifrån betoning av omsorg som av delaktighet och ibland väljer de även att agera utifrån detta barnrättsperspektiv. Det individuella barnet tillskrivs då en position som kompetent subjekt. Detta barnrättsperspektiv utmanar familjerrättsdiskursen. Lagar, institutionella ramar och dolda läroplaner sätter emellertid gränser för personalens handlingsutrymme. Personalens rädsla för hot och våld och dess egen utsatthet i vissa situationer kan också begränsa detta utrymme.¹⁴ De tydligaste exemplen i materialet på när personalen väljer att ta strid för barnets rättigheter mot föräldrarnas beslut rör barnets rätt att slippa gå på två parallella förskolor, samt att få delta i möten med familjerrättssekreterare. Våld var dock inte explicit känt i dessa situationer.

Det framåtsyftande fostranperspektivet kan betona omsorg som när det används kan få personal att vidta åtgärder för att skydda och stötta barnet, av hänsyn till barnets utveckling. Fostranperspektiv kan dock konstruera våld som ett rent ordningsproblem, som är löst så snart personalen slipper se eller höra talas om det. Personal talar då om neutralitet och opartiskhet som ledstjärnor för sitt professionella uppdrag, men konsekvensen blir att ansvaret för våldet läggs på de utsatta mammorna. På så sätt blir det begripligt hur problemet uppfattas som löst när en våldsutsatt mamma framgångsrikt talats tillrätta om att personalen inte vill veta mer om hennes och barnens våldserfarenheter eller när ett barn lämnas ut till en hotfull pappa utan umgängesrätt, och försvinner utom synhåll. Detta sätt att uppfatta sitt uppdrag i sammanhanget, tillsammans med en ensidig syn på våld som ordningsproblem, kan få oroande konsekvenser för utsatta barn. Skyddsbehov övervägs inte i dessa fall och barnet ges i texten en svag position som objekt utan röst.

En intersektionell förståelse av hur makt relaterad till ålder, kön och släktskap samverkar kan begripliggöra att våldsamma pappor kan få ett stort handlingsutrymme inom skolans domän – som *man* i förhållande till mamman och den oftast kvinnliga personalen, som *vuxen* i förhållande till alla barn och som *pappa* i förhållande till det enskilda utsatta barnet. Detta får implikationer, inte bara för mammorna, utan även för utsatta barn, andra barn och personal. Kunskapsmålen (Lpo 94:10) i den läroplan som var aktuell vid tiden för intervjuerna anger att varje elev efter genomgången grundskola ”känner till grunderna för samhällets lagar och normer och vet om sina rättigheter och skyldigheter i skolan och i samhället”, men pedagoger som försöker medvetandegöra barn om deras rättigheter och skapa trygghet finner sin trovärdighet undergrävd när andra aktörer med tolkningsföreträde eller andra större maktbefogenheter inkräktar på skolans domän – *med eller utan lagen på sin sida och med*

eller utan våld. Erfarenheten att som barn inte ha rätt till skydd och stöd i skolan blir för de barn som drabbas – och för de barn och vuxna som bevittnar dessa barns utsatthet – en del av den dolda läroplanen.

Noter

1. Se Eriksson, Bruno & Näsman (kommande 2011), Family law proceedings, domestic violence and the impact upon school: a neglected area of research, *Childhood and Society*, för en genomgång av kunskapsläget.
2. Artikeln är författad inom den explorativa pilotstudien ”Familjerättsliga processer och beslut – med utsatta barn i fokus” som finansierades av FAS och Allmänna Barnhuset. I projektgruppen ingår förutom författaren projektledare professor Elisabet Näsman och docent Maria Eriksson. Författaren riktar sitt tack till dem, samt till doktorand Clara Iversen, för värdefulla synpunkter på tidigare utkast.
3. De sekretesslagar som omfattar socialtjänsten anges ofta som ett hinder för samverkan. Se Olsson 2009 för diskussion och klargörande av skyldigheter och möjligheter.
4. All personal inom skola och förskola är skyldiga att anmäla till socialtjänsten vid oro för att ett barn far illa (14 kap.1§ SoL) och ska skydda barn från kränkningar och våld i skola och förskola. De har ingen juridisk rätt att ingripa mot socialtjänstens myndighetsutövning vid tvångsomhändertagande enligt LVU. Däremot är det endast polisen som får verkställa överlämnande av barn i vårdnadsärenden, om frivilligt överlämnande inte kunnat ske och tingsrätten därför beslutat om verkställighet (21 kap. FB 1§). Att personal vid skola och förskola inte ska medverka vid hämtning av barn av någon annan än polisen i dessa ärenden förtydligas av JO i initiativärende 2294-2010.
5. Exempelvis angav 99 % av de finska respondenterna alkoholmissbruk som en viktig orsak till våld, medan författaren hänvisar till studier enligt vilka våldsutövaren i hälften av fallen var alkoholpåverkad.
6. Skolsköterskan tolkas som en institutionaliserad resurs, som alla skolor har tillgång till och där tillgänglighet för eleverna ses som hennes viktigaste funktion. Backlund problematiserar huruvida skolsköterskans utbildning och rutiner motsvarar hennes unika skolsociala ansvar.
7. Jag utgår från Norman Faircloughs (1997:258) definition: ”Critical discourse analysis sees discourse – the use of language in speech and writing – as a form of ‘social practice’. Describing discourse as a social practice implies a dialectical relationship between a particular discursive event and the situation, institution and social structure that frame it: the discursive event is shaped by them but it also shapes them”.
8. Begreppet har även kombinerats med genusperspektiv för att analysera hur flickor i skolan lär sig underordning, tålmod och en passiv åskådarrörelse (Claeson 1990).
9. I idéhistorikern Sven-Eric Liedmans (2011) aktuella debattbok är det framförallt den utilitaristiska visionen – konservativa pedagogiska ideal i förening med marknadsliberala lösningar – om skolan som kritiserats.

10. Utifrån de tidigare nämnda studierna om barn som upplever våld, samt utifrån SOU 2010:80 *Skolan och ungdomars psykosociala hälsa*.
11. Huruvida ambitionen (eller retoriken om) att stärka barns rättigheter i själva verket innebär ett stärkande av (vissa) föräldrars rättigheter på bekostnad av barnens inom såväl utbildning som familjerätt är en angelägen fråga som faller utanför denna artikel att besvara. Se Englund 2010 för en fördjupad diskussion vad gäller utbildning.
12. För diskussion om dessa, se t ex Hester 2005 och Eriksson & Dahlkild Öhman 2008.
13. Betydelsen av klass och etnicitet framstod i intervjuerna som viktig i skolans relation till föräldrarna. Ett intersektionellt perspektiv inbegripande även dessa kategorier skulle behövas för att närmare analysera fostranperspektiv och relationer mellan vuxna. Här är inte utrymme att fördjupa detta tema.
14. Personalens egen utsatthet i samband med delaktighet i familjerättsliga processer och strategier att hantera denna är i fokus i en annan artikel utifrån samma undersökning (Bruno 2011, kommande).

Referenser

- Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000): *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Annerbäck, Eva-Maria; Svedin, Carl-Göran & Gustafsson, Per (2010): Characteristic Features of Severe Child Physical Abuse – A Multi-informant Approach, *Journal of Family Violence*, 25(2), s 165–172.
- Backlund, Åsa (2007): *Elevvård i grundskolan – Resurser, organisering och praktik*. Stockholm: Rapport i socialt arbete, 121. Stockholms universitet, institutionen för socialt arbete.
- Bartholdsson, Åsa (2008): *Den vänliga maktutövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber.
- Broady, Donald (2007) Trettio år efteråt – ett återbesök hos den dolda läroplanen, *Krut*, (3), s 5–12.
- Broady, Donald (1981/2007) Den dolda läroplanen, *Krut*, (3), s 13–92.
- Bruno, Linnéa (kommande 2011): Skola, förskola och familjerättsliga processer – pedagogers strategier att hantera utsatthet.
- van Dijk, Teun A. (1993): Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, (4) s 249–283.
- Claeson, Åsa (1990): *Flickor och den organiserade fritiden*. Stockholm: Fritid Stockholm.
- Dufva, (2001): *What's Troubling the Child? Domestic Violence as seen by Workers in Schools*. Helsinki: The Federation of Mother and Child Homes and Shelters.
- Ekbrand, Hans (2006): *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Göteborg: Studies in Sociology, 28.

- Englund, Tomas (2010): Questioning the parental right to educational authority – arguments for a pluralistic public education, *Education Inquiry*, 1(3), s 235–258.
- Eriksson, Maria (2003): *I skuggan av pappa. Familjerätten och hanteringen av fädrens våld*. Stehag: Gondolin .
- Eriksson, Maria; Biller, Helene & Balkmar, Dag (2006): *Mäns våldsutövande – barns upplevelser. En kartläggning av interventioner, kunskap och utvecklingsbehov*. Stockholm: Fritzes.
- Eriksson, Maria, red (2007): *Barn som upplever våld. Nordisk forskning och praktik*. Stockholm: Gothia förlag
- Eriksson, Maria, Bruno, Linnéa & Näsman, Elisabet (2011): Family Law Proceedings, Domestic Violence and the Impact upon School: A Neglected Area of Research, *Children & Society*.
- Eriksson, Maria & Dahlkild-Öhman, Gunilla (2008): Motstridiga förståelser av risk och riskbedömningar i familjerättssammanhang. I Maria Eriksson; Åsa Källström Cater; Gunilla Dahlild-Öhman & Elisabet Näsman, red: *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*, s 139–157. Malmö: Gleerups.
- Eriksson, Maria & Näsman, Elisabet (2009): Utsatta barn i familjerättsprocesser: utredares bemötanden och barns strategier. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (1), s 20–37.
- Fairclough, Norman & Wodak, Ruth (1997): Critical Discourse Analysis. I Teun A. van Dijk, red: *Discourse as Social Action*. London: Sage,
- Hester, Marianne (2005): Children, Abuse and Parental Contact in Denmark. I Maria Eriksson; Marianne Hester; Suvi Keskinen & Keith Pringle, red: *Tackling Men's Violence in Families. Nordic Issues and Dilemmas*, s 13–30. Bristol: Policy Press.
- Höjer, Ingrid & Röbbäck, Karin (2007): *Barn i kläm. Hur uppmärksammas barn i mål om verkställighet av umgänge?* Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Kouzes, James M. & Mico, Paul R. (1979): Domain Theory: An Introduction to Organizational Behavior in Human Service Organizations. *Journal of Behavioral Science*, 15(4), s 449–469.
- Liedman, Sven-Eric (2011): *Hets! En bok om skolan*. Stockholm: Bonniers.
- Lundén, Ann & Näsman, Elisabet (1980): *Elevvård – till vems bästa?* Stockholm: Prisma.
- Lpfö 98. *Läroplan för förskolan Lpfö 98. Reviderad 2010*. Stockholm: Skolverket.
- Lpo94. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo94*. Stockholm: Skolverket.

- Mullender, Audrey; Hague, Gill; Imam, Umme; Kelly, Liz; Malos, Ellen & Regan, Linda (2002/2010): *Children's Perspectives on Domestic Violence*. London: Sage Publications.
- Näsman, Elisabet (1995): Vuxnas intresse av att se med barns ögon. I Lars Dahlgren & Kenneth Hultqvist, red: *Seendet och seendets villkor*, s 279–304. Stockholm: HLS förlag.
- Näsman, Elisabet (2004): Barn, barndom och barns rätt. I Lena Olsen, red: *Barns makt. Barn som aktörer*, s 55–77. Uppsala: Iustus förlag.
- Olsson, Staffan (2009): *Sekretess och anmälningsplikt i förskola och skola*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Anders (1994/2003): *Skola och makt*. Stockholm: Carlssons förlag.
- de los Reyes, Paulina (2007): Hur mår intersektionaliteten egentligen? *Bang* (2).
- Socialstyrelsen (2006): *Individ- och familjeomsorg – lägesrapport 2005*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2010:80. *Skolan och ungdomars psykosociala hälsa*.
- Sundell, Knut, & Flodin, Birgit (1997): *Att samverka kring barn i riskzonen: "ett mullvadsarbete som tar tid": Utvärdering av samverkan i 19 kommuner*. Stockholm: Kommunförbundet.
- Sundelin Wahlsten, Viveka (1997): *Utveckling för att överleva. Utsatta familjer möter socialtjänst, hälsovård och skola*. Göteborg: Kommentus.
- Sundhall, Jeanette (2008): Tystade barn? Om barns röster i utredningstexter. I Maria Eriksson, Åsa Källström Cater, Gunilla Dahlild-Öhman & Elisabet Näsman, red: *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*, s 101–119. Malmö: Gleerups.
- UNICEF: *FN:s konvention om barnets rättigheter, antagen 1989*.